

**ЧАСТНИЯТ КРЕДИТ В СВИЩОВ В ПЕРИОДА
ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО ВОЙНИТЕ (1912–1918) –
ОБЩ ПРЕГЛЕД**

Маргарита МАРИНОВА

Abstract: *The survey provides an overview of the private credit institutions in Svishtov in the period 1878-1912. The number of commercial and banking houses presented on the credit market, the sources of their capital and their role for the economic development of the city are specified. A brief overview of the history and activities of the two Svishtov Savings Joint Stock Companies is made. The question why no private joint-stock bank is established in Svishtov is explored.*

Key words: *bank houses, 1st Svishtov Savings Joint Stock Company, Svishtov Savings Joint Stock Company “Danube“, short-term credit, mobilization of the capital*

JEL: N73

Появилите се в последните десетилетия сериозни изследвания за лидерите в частния кредитен сектор в България от Освобождението до войните 1912-1918 г. – Българска търговска банка (Ivanov, 2010) и Банка „Гирдап“ (Parazova, 2010), както и за някои по-малки акционерни банки, не отменят актуалността на извода, че изучаването на дейността на частните кредитни институции у нас е все още предстояща монументална задача на стопанската и културната историография (Аврамов, 2007, р. 403). Настоящата работа насочва вниманието към частния кредит в Свищов, един от най-големите български търговски центрове в периода на Възраждането и до края на XIX в. и представлява начална стъпка към по-широко историческо проучване на банковото и кредитното дело в града. В първата част се разглежда неорганизирания частен кредит като се представят дружествените и еднолични търгов-

ско-банкерски, търговско-сарафски фирми, сарафски и банкерски къщи. Акцентът пада върху възникването им, мобилизацията на капитала в тях и ролята им на кредитния пазар. Във втората част се проследява, в едри шрихи, историята и дейността на двете спестовни акционерни дружества, които представляват организирания кредит – „I-вото Свищовско Спестително Акционерно дружество“ (1889 г.) и „Свищовско спестовно акционерно дружество „Дунав“ (1894 г.). Търси се отговор и на въпроса защо в Свищов не се създава частна акционерна банка. Изследването се основава главно на информация от Търговския регистър на Търновския окръжен съд и от частично съхранения архив на „I-вото Свищовско Спестително Акционерно дружество“. Използвани са и няколко запазени отчети и публикувани баланси на двете дружества. Извлечени са сведения от различни Алманаси от края на XIX и началото на XX в., от отчетите на окръжните управители, от Държавен вестник, както и от други периодични издания от национално и местно ниво. За жалост за сега не успяваме да открием балансите и друга документация на интересуващите ни фирми в Държавния архив – Велико Търново, музея и архивната сбирка към читалище „Е. и К. Д. Аврамови“ в Свищов и остава надеждата такива да се намерят по-нататък в други архивохранилища и фондове. Не са запазени и книгата на Дружество „Дунав“. Поради това в някои части изложението не е достатъчно емпирично уплътнено и приема обзорен характер. При бъдещи изследвания и при разширяването на изворовата база авторът заявява готовност да обогати, доразвие или коригира някои от направените тук наблюдения и заключения.

В периода на Възраждането и особено през 50–70-те години на XIX в. Свищов израства като един от най-важните търговски центрове В навечерието на Освобождението в него съществуват 45 търговски фирми, в които се сдружават около 200 семейства. Те поддържат интензивен обмен с много български градове, а също и с Виена, Зимнич, Браила, Букурещ, Галац, Александрия, Брашов, Будапеща, Одеса и др. Сред тях най-големите и най-известните са тези на Цвятко Радославов, Димитър и Григор Начович, Генко и Димитър Аневи, братя Ковачеви, Ал. Шишманов, братя Кръстич, братя Бешкови, Бора Ненович и др. Свищовските търговци водят делата си като разчитат предимно на собствени парични средства, тъй като извършваната

от тях посредническа търговия със зърнени храни е доходоносна, високи са приходите от вноса на колониални и манифактурни стоки, сол и дървен материал. Поради интензивността на обмена, както и поради временни затруднения и пречки, свищовските търговци задоволяват нарастващата нужда от капитали като влизат в сдружения най-често на родово-приятелска основа и създават фирми под формата на събирателни дружества с неограничена солидарна отговорност. Освен това някои от тях прибягват и до кредити от търговско-банкерската къща на „Евлогий и Христо Георгиеви“ в Букурещ – Галац, от „Христо П. Тъпчилещов“ в Цариград, от фирмата „Станчо Арнаудов & Син“ в Габрово, както и от други търговци. Според съществуващите сведения краткосрочни заеми се отпускат срещу залог на стока и имущество, както и посредством полици и менителници. Размерът на лихвения процент в града не надвишава 16% (Drumeva, 2017).

Все пак търговците в крайдунавския град не изпитват постоянна и остра потребност от кредит и поради това през 60–70-те години на XIX в. в града не се създава акционерно дружество с широк кръг участници, което да извършва лихвени и полични операции. Не се основава и лихварско-кредитно сдружение под формата на събирателно дружество с тенденция да се превърне в акционерно, каквито структури възникват в други стопански развити градове като Сливен и Варна (Roussev, 2015, pp. 572-573). В същото време някои от богатите търговци влагат част от натрупаните си капитали в сарафство и банкерство, а не в промишлени предприятия поради липсата на сигурност за инвестициите в производствената дейност – модел на поведение, който се прилага от редица представители на търговската прослойка (Davidova, 1998, pp. 14, 18). За сега разполагаме с информация за две такива фирми – „Д.А. Буров & Сие“, основана през 1862 г. в Горна Оряховица с клон в Свищов и „Братя Самоковлиеви“, възникнала в Свищов през 1873 г. Те се развиват с успех и след Освобождението. Според данните от Търговския регистър от 1898 г., след задължителна регистрация по силата на новия Търговски закон от 1897 г., и двете представляват събирателни дружества с предмет на дейност – на първата – търговия с колониални стоки и банкерство¹, а втората – житарство и отчасти банкерство².

¹ Държавен архив – В. Търново, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 62-62.

За малко повече от три десетилетия – от 1878 до 1912 г. в Свищов се създават още 15 дружествени и еднолични фирми с отношение към кредита. Те се появяват през различните етапи от стопанското развитие на страната, в частност и на града. Четири от новите фирми се създават в първите свободни години, когато започва използването на т.н. „руски пари“ (Vochev, 1998, pp. 305-307). В хода на Освободителната война българското население се сдобива със значителни количества пари в злато и сребро. Независимо, че руските рубли стоят в основата на хроничната парична криза от 1882-1888 г., за която допринася и приетата от държавата парична система на биметализма (Kyoseva, 2000, pp. 47-82), те имат голямо стопанско значение. Това с особена сила важи за Свищов. Свидетелства от 1877 и 1878 г. сочат, че в града се забелязва изобилие на руски рубли и други монети и настъпва небивал подем на търговията (Drumeva, 2017, p. 312). През тези богати години, по които свищовлии „дълго ще въздишат“ се основават редица нови търговски фирми, а също и такива, които освен с търговия се ангажират с банкерски и сарафски операции. През 1877 г. свищовският търговец от Зимнич Илия А. Иванов, който е в близки контакти с Евл. Георгиев, се завръща в родния си град и на следващата година основава еднолична фирма с предмет дейност търговия с храни и банкерство (Bulgarian Almanach, 1897, p. 1452). През 1879 г. Хаим Маламед създава своя еднолична фирма за сарафлък (банкерство) и житарство на дребно³, а през 1884 г. същата дейност започва да упражнява и Яков Джаен⁴. През 1884 г. се основава фирмата „Братя Ил. Халачеви – Анастас, Атанас и Милан Халачеви“, ангажирана в търговията с галантерийни и манифактурни стоки и сарафлък⁵. Тези фирми се управляват добре и съществуват през целия период до войните, с изключение тази на Илия Иванов. Той не се регистрира като едноличен търговец през 1898 г. и последните сведения за стопанската му дейност са от 1897 г.

През годините на по-ускореното стопанско развитие на България – от края на 80-те до кризата от 1897–1902 г. търговията в Свищов е в своя разцвет. Стратегическата политика на държавата за преориентация на селскос-

² ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 25-26.

³ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 86.

⁴ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 96.

⁵ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 42-43.

топанския износ към Черно море все още не успява да отнеме водещата роля на река Дунав в износа на зърнени храни. През десетилетието 1888–1897 г. благодарение на своето удобно географско разположение и на охраняващия го богат селскостопански хинтерланд, Свищов, по процентен дял на износа спрямо останалите крайдунавски градове, заема първо място (Marinova, 2016). Почти три четвърти от населението е ангажирано в търговията, а свищовлии живеят със самочувствието, че са „българските холандци“ (Pranchov, 1889, p. 758). Икономическото замогване на града и просторът пред търговията предоставят възможности за появата на нови фирми, които да управляват движението на парите и да осигуряват кредит. През 1891 г. възниква едноличната фирма на Алеко Николиев с предмет на дейност търговия с храни и размяна на пари⁶, през 1894 г. събирателното дружество „Братя Ст. Абаджиеви – Атанас и Борис Ст. Абаджиеви“, което извършва банкови операции, купуване и продаване на златна валута⁷ и през 1895 г. събирателното дружество „Буров & Абаджиев“ с предмет на дейност банкерски операции⁸. Фирмата „Буров & Абаджиев“ прекратява дейността си през 1899 г. поради оттеглянето на единия съдружник Иван Д. Буров, а тази на братя Абаджиеви действа до 1901 г., когато е обявена в несъстоятелност. В някои от Алманасите от 90-те години се споменават имената и на други лица, заети с банкерство – Ангел Петров, представен като сладкар – банкер и на Моир Ашер – банкер, но с повече информация за тях след 1897 г. за сега не разполагаме (Bulgarian Almanach, 1894, pp. 614-617). Успоредно с тези фирми за нуждите на кредита възникват и двете споменати спестовни акционерни дружества.

Достигнал върха на своето благополучие към 1896 г., по време на стопанската криза от края на XIX в. Свищов преживява истинска икономическа катастрофа, започнала сякаш внезапно с удара върху търговията вследствие наводненията и слабата реколта през 1897 г. В следващите няколко години ролята на града като износно-вносно средище намалява бързо поради ред причини, сред които основните са: пускане в действие на централната же-

⁶ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 18-19.

⁷ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л.41-42.

⁸ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 48-49.

лезница и на жп линията Русе – Търново; засилване конкуренцията с някои по-малки пристанища като например Сомовит; забавяне на строителството на предвидения по правителствена програма кей и на жп линията Свищов – Левски. Освен че се оказва изолиран от транспортната мрежа на страната, градът губи и статута си на окръжен център. В тази среда на свита търговия се основават две банкерски къщи – през 1899 г. на Киро Абаджиев⁹ и в началото на 1900 г. на Иван П. Панев¹⁰. Те вероятно мобилизират останалите временно непласирани капитали и разчитат на сигурно поле за действие предвид факта, че тогава двете спестовни акционерни дружества свиват дейността си и се подготвят за ликвидация.

Стопанското оживление и възходящото развитие на България след 1902 г. не връщат старата слава на Свищов. През 1911 г. по процентен дял на износа сред 9-те дунавски пристанищни градове той е вече на 6 място. Много слаб напредък бележи и индустрията (Exposition, 1910-1911, р. 30). Градът все пак остава важно звено в посредническа търговия и в него възникват нови фирми, свързани с банкерство и сарафлък. През 1902 г. се основава събирателното дружество „Теодоров Сие Ненов“, което има за предмет на дейност „комисионна, спедиция на внос и износ на местни и чуждестранни стоки, размяна на пари и инкасо“¹¹. То съществува до 1908 г., когато неговите активи и пасиви са поети от единия съдружник Алеко Н. Теодоров, който регистрира еднолична фирма, занимаваща се с банкерство, комисионерство-спедиторство¹². През 1902 г. с банкерство се ангажира и фирмата „Аврамов & Цоков“, основана през 1878 г. под формата на събирателно дружество за търговия със сол¹³. През 1907 г. с цел сарафлък се основава и дружествената фирма „Ст. Якимов Сие Маламед“¹⁴.

Проучването на условията и обема на кредитната дейност на посочените дружествени и еднолични фирми е бъдеща изследователска задача, изпълнението на която в най-голяма степен ще зависи от това колко и какви

⁹ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 61-62.

¹⁰ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 61-62.

¹¹ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 133-134.

¹² ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 97-98.

¹³ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 22-23.

¹⁴ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 194-195.

документи за тяхната дейност ще се открият. С оглед на посочените в увода ограничения в изворовата база и целите на обзора, тук ще с позволим да направим няколко обобщения. Прави впечатление, че моделът на стопанско поведение от Възраждането натрупаните капитали в търговията да се влагат в банкерство, а не в производствена дейност, има много здрави корени в Свищов, което обяснява и не малкия брой търговско-банкерски къщи. Пряката връзка между търговия и банкерство важи и за едноличните банкерски и сарафски къщи. Например Иван П. Панев е част от голямата фамилия Паневи, която търгува от 1878 г. със зърнени храни¹⁵, Киро Абаджиев забогатява от мащабна селскостопанска дейност и търговия, бидейки собственик на един от най-големите чифлици в околностите на Свищов, Алеко Теодоров принадлежи към старата търговска фамилия Теодорови, която търгува от 1868 г. с дървен материал¹⁶, Ст. Якимов освен със сарафлък, търгува и с манифактурни стоки¹⁷. Предприемачеството сякаш изглежда твърде сложна и рискована дейност за местния търговец и той предпочита да си влага парите в лихварство, а не във фабрики. Впечатлява и широкото предлагане на сарафски услуги. Търговията с пари играе важна роля за улесняване на паричната размяна, която от своя страна е условие за развитие на търговията и кредита. Едновременно с това сарафите участват и на самия кредитен пазар. След Освобождението в много райони на страната те, в условията на липса на други кредитни структури, продължават традицията от Възраждането да отпускат и краткосрочни заеми (Konstantinov, 1910, pp. 168-171). Подобни практики съществуват и в Свищов¹⁸. Сарафските фирми не могат да се изключат от кръга на кредитиращите организации и поради факта, че в тогавашните условия често понятията банкерство и сарафлък се възприемат еднозначно, което личи и от посочения предмет на тяхната дейност.

Дружествените фирми, ангажиращи фамилно-родовите капитали, осигуряват вътрешно социално-групово кредитиране. Нито една от тях не модернизират структурата си и не прераства от събирателно в акционерно дружество, което би позволило да се концентрират по-крупни капитали с въз-

¹⁵ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 30-31.

¹⁶ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 44-45.

¹⁷ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 134-135.

¹⁸ Дунавски известия, III, 42, 25 юли 1897, с. 2.

можности за тяхното по-широко приложение. За сега поради липса на сигурни данни не може да се каже дали и в каква степен те мобилизират и спестявания на граждани, но с по-голямо основание това може да се допусне за банкерските къщи на Иван П. Панев и Киро Абаджиев.

Изброените частни институции не могат да предоставят сериозна кредитна подкрепа на едрите търговски къщи – към началото на 90-те години на XIX в. те са около 16 на брой и правят годишен оборот по 500 – 600 000 лв. Този мощен кръг разчита на кредити от БНБ – чрез клона в Русе, открит през 1884 г. (Pranchov, 1889, p. 758), а по-късно и чрез агентурата на БНБ в града, открита на 1 септември 1905 г.¹⁹ Ролята на неорганизирания градски частен кредит трябва да се търси в подпомагането на по-дребните търговци, занаятчии и чиновници. Отпусканите заеми най-често са краткосрочни и в по-малки размери при лихва не по-висока от 12–15%²⁰. В кредитния живот на града част от собствениците на тези къщи като Алеко Николиев, братя Абаджиеви и братя Самоковлиевци, участват и косвено чрез вложения в акции на двете спестовни акционерни дружества²¹.

Появата на организирания частен кредит в Свищов съвпада по време с втория период от развитието на акционерното дело в България (1889–1896), когато поради повишена стопанска продуктивност и нарастващите спестявания на населението, се създават много нови сдружения (Bochev, 1998, pp. 314–316). В началото на 1889 г. започва да функционира „I-вото Свищовско Спестително Акционерно Дружество“²², а от февруари 1894 г. и „Свищовско спестовно акционерно дружество „Дунав“. Зад тези инициативи стоят търговци и представители на интелигенцията, които виждат възможност чрез организиране на спестовността да се създадат местни кредитни институции, които да подпомагат стопанското развитие (Paуakov, 1889). Целта на „Първото...дружество“ според първия му устава, утвърден с княжески указ № 194 от 30 септември 1888 г. е „...неговите членове да си спестяват капита-

¹⁹ Ратник, V, 232, 4 септември 1905, с. 1.

²⁰ Родина, I, 10, 30 юли 1911, с. 1.

²¹ ДА – ВТ, Ф. 668К, оп. 1, а.е. 7, л. 48.

²² За улеснение на читателя в изложението точното име на това дружество, според Търговския регистър „I-вото Свищовско Спестително Акционерно Дружество“ ще бъде изписвано в кратка форма, а именно „Първото...дружество“.

ли²³. Предметът на дейност е оформен окончателно след някои допълнения и промени в Устава през 1892 и 1896 г. и включва: даване пари под лихва със срок от 1 до 6 месеца срещу двама поръчители; даване пари под лихва със срок от 1 до 6 месеца срещу дружествени акции; даване пари под ипотека; сконтиране на полици; откриване специални текущи сметки срещу двама поръчители, срещу ипотека, срещу залог на полици (портфейл) и срещу дружествени акции и прочее лихвени операции. Дружеството е основано за срок от 15 години – от 1 януари 1889 до края на 1903 г.²⁴. Акции са поименни. Първоначално се пускат в продажба 1 200 основателни акции при стойност на една акция 20 лв. Предвижда се и задължителна месечна вноска по 2 лв. на акция. Поради огромния интерес до края на 1889 са пуснати още 800 акции, а през 1890 нови 1 000 и в края на тази година стойността на една акция възлиза на 76,33 лв. (Exposition, 1891, p. 21). През 1889 г. „Първото... дружество“ отпуска само два вида заеми – „срещу полица и под ипотека“ при 12 ½ % лихва (Rayakov, 1889, pp. 1229-1230). Дружеството привлича много клиенти, предимно търговци, и бързо разширява кръга на предлаганите услуги. През 1895 г. вече се отпускат заеми срещу менителници при лично поръчителство, чрез залог на дружествени акции и чрез залог на ценни книжа, както и ипотечни заеми при лихвен процент 10%, откриват се текущи сметки с лично поръчителство, с дружествени акции и срещу ипотека. Приемат се и влогове на граждани, но те са сравнително малко като перо в пасива. Печалбите растат постоянно и на 1 януари 1895 г. стойността на една акция е 227, 75 лв., а на 1 януари 1896 г. – 272,41 лв.²⁵.

От началото на 1894 г. Свищов се сдобива с второ спестовно акционерно дружество – „Свищовско спестовно акционерно дружество „Дунав“. Неговият устав е одобрен с княжески указ № 81 от 24 юли 1896 г. Предметът на дейност е „лихвени операции и приемане на спестовни влогове“, срокът за действие – 10 години, а основния капитал от 80 000 лв. е разпределен на 4 000 поименни акции всяка по 20 лв. Изисква се и месечна вноска по 2 лв. на акция²⁶. През първата година се откриват текущи сметки при 12%

²³ Държавен вестник, X, 128, 24 ноември 1888, с. 1.

²⁴ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 101.

²⁵ Държавен вестник, XVIII, 62, 18 март 1896, с. II.

²⁶ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 10-11.

лихва и се отпускат полични и ипотечни заеми при 10% лихва. За разлика от „Първото...дружество“ , което разчита главно на своя собствен капитал, който непрекъснато се увеличава от капитализираната печалба и месечните вноски, Дружество „Дунав“ съгласно своите цели, разчита много на чуждия капитал, придобит чрез влогове на граждани. Така например на 1 януари 1895 г. основният капитал на „Първото...дружество“ възлиза на 681 205 лв., а чуждия – на 52 369 лв., а на „Дунав“ – съответно на 186 379 лв. и на 147 000 лв. (Exposition, 1895, p. 57). Използването на чужд капитал за различни кредитни операции изисква добро управление и широко обществено доверие, за да се избегне изтегляне на влоговете. В първите години от своята дейност и двете дружества имат много добра репутация, за което допринася и авторитетът на първите председатели. Председател на „Първото...дружество“ почти през целия период на съществуването му е Гаврил Бора Ненович, наследник на известен свищовски търговец от последните десетилетия на Възраждането. Кога бащината фирма „Бора Ненович и дружина“ прекратява дейността си за сега не е ясно, но след 1878 г. Гаврил Ненович не се занимава активно с търговия и има участие като един от шестте съдружници във фирмата „Иван Йорданов“²⁷. Касиер на дружеството от 1890 г. е Мирон К. Бешков – също едър възрожденски търговец и ярък участник в национално-освободителното движение, който след Освобождението губи състоянието си, пак по неясни за сега причини, и се занимава само с обществени дейности (Nikolova, 2008, pp. 248-249). Дългогодишен председател на „Дунав“ е Филип Маринов – едър търговец на храни от 1871 г.²⁸ и известен обществен и политически деец. В ръководствата на двете дружества са уважавани представители на търговското съсловие.

До края на 90-те години двете дружества работят успешно. В техния портфейл най-голям дял имат заемите срещу лично поръчителство, следвани от тези със залог на акции и ипотечните заеми. Лихвата, без тази на ипотечните кредити, се движи между 8-9%, което означава, че тя е с пункт по-висока от лихвата по кредитите, предлагана от БНБ (Ivanov, 2010, pp. 56-57). Към 1896 г. по големина на капиталите на дружествата в развитите градски

²⁷ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 19-20.

²⁸ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 67-68.

търговски центрове, Свищов заема четвърто място след Русе, Варна и София и е пред Пловдив, Плевен, Ст. Загора и Шумен (Karadzhev, 1896, p. 157). Организацията на работа и постигнатите резултати са високо оценени от тогавашните първи изследователи на акционерните и спестовните сдружения Стефан Караджов и Андрей Ляпчев. Първият посочва, че крайдунавските градове се отличават със солидната организация на своите дружества и „...дружеството Гирдап в Русе, както и двете дружества в Свищов, са украшения на нашите дружества и в близко бъдеще те ще могат да се превърнат в порядъчни банки“ (Karadzhev, 1896, p. 160). През 1898 г. до същите заключения достига и А. Ляпчев. Той, като хвали уставите и порядъчността на акционерите на свищовските дружества, отправя съвет към тях и към други подобни успешни сдружения да следват примера на дружество „Гирдап“ в Русе, да обединяват капиталите си и да изградят в своите градове по едно истинско акционерно банкерско дружество (Lyapchev, 1898-1899, p. 120). През 1894 г. Спестителното дружество „Гирдап“ вследствие на бързото увеличаване на капитала и разрастване на операциите се преустройва в акционерно кредитно дружество с капитал от 1 млн. лв. разпределен на 10 000 безименни акции по 100 лв. През 1895 г. се обособяват банков и спестовен клон, през 1897 г. спестовният клон се закрива и „Гирдап“ придобива облик на истинска кредитна банка. През 1902 г. дружеството променя и името си от Спестовно акционерно в Кредитно (Parazova, 2010, pp.159-164).

Тенденцията към концентрация на капитала чрез сливане на двете дружества и към създаване на акционерна банка обаче не хваща почва в Свищов, макар да не липсват намерения в тази посока. В края на 1894 г., по сведения на „Български търговски вестник“, ръководството на „Дунав“ предлага на управителния съвет на „Първото...дружество“ двете структури да се обединят, за да се постигнат по-добри резултати²⁹, но среща отказ от негова страна. Вероятна причина за отхвърленото предложение е споделяното от мнозина в града мнение, че търговецът трябва да ползва кредити от различни институции, за да се предпази от рискове (Atanasov, 1887, p. 144). Не е изключено да са се появили и подозрения, които само след няколко години ще се окажат напълно основателни, че зад предложението стоят спеку-

²⁹ Български търговски вестник, III, 5, 25 януари 1895, с. 3.

лативни интереси на някои акционери и желание за бързи печалби.

В края на 1896 и началото на 1897 г. пред „Първото...дружество“ се открива възможност да реструктурира дотогавашната си организация и дейност и да се превърне в истинско акционерно кредитно учреждение по модела на „Гирдап“. Вследствие на изключително успешната стопанска 1896 г., когато износьт на България е много силен, свищовските търговци реализират големи печалби и оперират повече със свои средства, поради което потребността от кредити леко се свива и за първи път част от капитала на дружеството остава непласиран, макар че оборотът е с 1,5 млн. лв. по-голям спрямо 1895 г. и годината отново завършва с печалба. Управителният съвет реагира светкавично. На срочен влог в БНБ клон Русе се внася значителна част от капитала за срок от 5 години при лихва 7%, а през месеците, когато броят на кредитоискателите нараства, се вземат заеми от същия клон и от частни лица от града, които до края на годината се погасяват. Тази ситуация поставя пред ръководството проблемът за бъдещето на дружеството. По време на общото събрание на акционерите в началото на 1897 г. не се появяват предложения, които да подсказват, че се мисли за неговото реструктуриране. Обмисля се само вариант за откриване на кореспондентски пунктове в други градове, за да се пласира капитала. Ръководството обаче водено от чувство за сигурност, както се посочва в отчета, се въздържа да вземе дори и такова решение и го отлага за следващата година (Report, 1897, p. 12).

През двете десетилетия след Освобождението Свищов се развива крайно едностранчиво – само по линия на търговията и в него не се създават истински индустриални предприятия. В края на XIX в. съществуват 1 плетачница за долни вълнени дрехи, 2 печатници, 3 фабрики за содо-лимонада, 1 манипулационна за тютюн, 4 даращи, 96 мелници, от които 92 се задвижват с вода, 3 с газови мотори и 1 вятърна. Освен това занаятчиите не се стремят да усъвършенстват технически производствата си (Exposition, 1896, p. 61). Неуспехи съпътстват и работата на Търговско-индустриално дружество „Светлина“, създадено през 1895 г. за внос и търговия с газ. През 1897 - 1898 г. свищовската търговия е силно засегната от наводненията – през 1898

г. фалират 10 търговски фирми³⁰, а и перспективите не са обещаващи с оглед на изградената вече нова транспортна мрежа. Задава се залеза на Свищов. В тези условия, когато по преценката на местния вестник с емблематичното название „XX век“ в града „...всичко изгасва“³¹ и е трудно да се мисли за нови производствени и търговски инициативи, които да се нуждаят от сериозно кредитиране, управителният съвет на „Първото...дружество“ не вижда основания да работи за превръщането му в акционерно и да настоява за удължаване на срока на съществуването му³². През 1899 г., когато стойността на една акция достига най-високата си стойност – 448,77 лв. (в края на 1896 г. тя възлиза на 319, 50 лв.) общото събрание на акционерите, отчитайки, че дружеството е изпълнило целите си, вземат решение за намаляване на основния капитал чрез изплащане по 200 лв. на акция, за да може да се повиши рентабилността на останалия на разположение капитал (Report, 1901, pp. 4-5). С това се поставя началото на края на дружеството и то се подготвя за ликвидация. През 1900 г. на акционерите се изплащат по 60 лв. и така спестяванията им за 10 години (от 1889 до 1899 г.), възлизащи на 260 лв. (20 лв. при покупката на една акция и 240 лв. от месечните вноски по 2 лв.) са вече на тяхно разположение. Изплащат им се и първите дивиденди – 9 лв. на акция (Report, 1901, pp. 4-5). Останалата чиста печалба, която възлиза на сума от над половин милион лева – 583 650, 63 лв., се изплаща периодично през следващите години (Report, 1903, pp. 10-11; Report, 1904, pp. 8-92). Ликвидацията започва да тече от 1 март 1901 и трябва да завърши в края на 1903 г, но поради трудностите при продажбата на ипотекирани имоти и ценности тя продължава и през следващите години³³. Окончателният баланс е приет в края на 1911 г. като забавянето от 1905 г. нататък е вследствие на многобройните дела с Дружество „Дунав“³⁴. Дивидентите са изплатени основно през 1900–1904 г. и възлизат на 200 лв. (без 30 стотинки)!

Не така успешно се развива Дружество „Дунав“. С течение на времето

³⁰ Български търговски вестник, VII, 21, 29 януари 1899, с. 4.

³¹ XX век, I, 1, 6 ноември 1900, с. 1.

³² Налице са все пак сведения, че при разработване на новия устав през 1898 г. се предвижда промяна в номиналната цена на акциите от 20 на 200 лв., този въпрос изисква допълнително проучване.

³³ Ратник, IV, 156, 8 февруари 1905, с. 2, IV, 188, 3 октомври 1904, с. 4.

³⁴ Родина, I, 34, 22 януари 1912, с. 4.

става ясно, че то не преследва идеални цели, а е по-скоро израз на общата „учредителна“ треска, която обхваща страната през 90-те години и прикрива спекулативните стремежи на някои от неговите учредители и членове, които искат да оползотворят капиталите си за сметка на дружеството (Lyarchev, 1898-1899, p. 121). Въпреки че балансите отчитат всяка година печалба и растеж в стойността на акциите, след началото на кризата и особено след 1898-1899 г. те не отговарят на действителното състояние. Управителният съвет ръководи небрежно дружеството, директор-касиерът Георги х. Денков, за разлика от Мирон К. Бешков, който се проявява като блестящ и съвестен счетоводител, допуска големи злоупотреби, сред които са отпускане на необезпечени кредити, неправомерно изплащане на лихви, облагодетелстване на хора от управителния съвет и др. Първите признаци, че нещата не вървят добре, са от 1898 г. Вероятно с цел да се прикрият по-слабите резултати и да се повиши стойността на акциите – в края на 1898 г. стойността на една акция на „Дунав“ е 177, 77 лв., а на „Първото...дружество“ – 422,33 лв. (Report/Svishtov, 1899, pp. 10-11; Report, 1899, pp. 20-21), в началото на 1899 „Дунав“ отново прави предложение на „Първото...дружество“ за обединение и среща отказ. В следващите години злоупотребите продължават с пълна сила. Най-голямото източване на дружеството става през 1901–1902 г. Тогава на безсрочен влог се приема сумата от 350 000 лв. при лихва между 4 и 6% без да има нужда от нарастване на чуждия капитал. Тъй като той остава непласиран, се внася на влог в БНБ клон Русе при лихва 2%! Оказва се, че най-големи дялове в този влог имат председателят на управителния съвет Ангел С. Бръчков и Търговско-индустриалното дружество „Светлина, в което акционери са по-голяма част от ръководството на Дружество „Дунав“ и други свищовски търговци (Report/Review Commission, 1903). Злоупотребите придобиват публичност в началото на 1902 г. и предизвикват голям обществен скандал, отразен в местната преса³⁵. Министерството на финансите назначава специална ревизия, а през септември 1902 г. е съставена Проверовъчна комисия, натоварена от Окръжния съд в Търново да извърши проверка на сметките на дружеството. След окончателния рапорт на комисията, в който са описани констатираните нарушения, от 1 март 1904 г. Дружество

³⁵ Подкрепление, I, 13, 28 април 1902, с. 1; I, 21, 29 юни 1902, с. 2.

„Дунав“ навлиза в период на ликвидация. Тя се проточва с години поради многобройните дела на ощетени акционери и трудности при продажбата на ипотекирани имоти и завършва през 1928 г.³⁶. По груби изчисления въз основа на непълни и неточни данни може да се заключи, че акционерите не само не получават дивиденди, но и не придобиват в пълен размер вложените свои спестявания.

В първите години на новия век Свищов се оказва без свое градско кредитно учреждение и това е в резултат най-вече на поведението и манталитета на местната търговска класа. Тя остана в плен на едно по-ограничено и архаично разбиране за ролята на кредита като фактор, който трябва да подпомага вече съществуващи предприятия и дейности, а не като фактор за пробуждане на стопанската инициатива. Собствениците на търговско-банкерските фирми и bankerски къщи, както и ръководствата на двете спестовни акционерни дружества не успяват да видят предимствата на акционерния принцип на работа и да поемат риска да обединят усилия и паричен ресурс за създаване на акционерна банка, която да управлява рационално капитала по посока икономическа модернизация на града и изграждане на индустриална структура. Една такава институция, както показва практиката на създадената в Русе през 1895 г. Българска търговска банка, трябва не само да търси депозити и да отпускат заеми, но и да насърчава местните предприемачи, помагайки им с контакти, информация и дори идеи за започване на бизнес (Ivanov, 2005, p. 205). Свищовските търговци не успяват да излъчат от средите си предприемачи, които да развият промишленост в града, за която има условия – капитали, грамотна работна ръка, изобилие от селскостопански сурови и др. Те предпочитат сигурността и влагат капиталите си в лихварство, в купуване на акции на други кредитни учреждения извън града и вложения в БНБ, но не и в изграждане на местни предприятия. Или, както гласи градският фолклор, техния ръководен принцип е: „Парите пари да носят, без много работа да се върши“. Дълго време свищовската общественост вижда причините за изоставането на града в транспортната и тарифната политика на държавата, в целенасоченото фаворизиране на Русе и др. Едва към края на първото десетилетие се признава, че печалното положение на града

³⁶ ДА – ВТ, Ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 11-15.

се дължи и на обстоятелството, че той остава в плен на дългата търговска традиция и неговия стопански елит не успява чрез създаването на една акционерна местна банка да пренасочи натрупания капитал към развитието на модерна търговия и промишленост, така, както постъпват предприемаческите кръгове в Русе, Плевен и други градове³⁷.

Краткият общ преглед на частния кредит в Свищов дава пореден пример за потвърждение на извода, че за общия стопански напредък е необходимо не само наличието на капитал, а най-вече осигуряване на неговото правилно стопанско-кредитно функциониране.

REFERENCES:

- Atanasov, H 1887, 'Preliminary knowledge of the trader', *Promishlenost*, vol. 1, no. 8, pp. 142-146. (in Bulgarian)
- Avramov, R 2007, *Communal Capitalism*, vol. 2, Fondatsia balgarska nauka i kultura, Tsentar za liberalni strategii, Sofia. (in Bulgarian)
- Bochev, S 1998, *Capitalism in Bulgaria*, Fondatsia balgarska nauka i kultura, Sofia. (in Bulgarian)
- Bulgarian Almanach for 1894*, 1894, Pечатnitsa Liberalen klub, Sofia. (in Bulgarian)
- Bulgarian Almanach for 1897*, 1897, Pечатnitsa Govedarov, Sofia. (in Bulgarian)
- Davidova, E 1998, 'The Borothers Hristo and Nikola Tapchileshtovi – economic and social activities during the Bulgarian National Revival Period', PhD Thesis, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia. (in Bulgarian)
- Drumeva, M 2017, 'The Economic Development of Svishtov and the Activities of the Commercial Companies of Tsvytko Radoslavov in Revival', PhD Thesis, University of National and World Economy, Sofia. (in Bulgarian)
- Exposition of the State of Svishtov District in 1891*, 1891, Dunavsko pechatno druzhestvo, Svishtov. (in Bulgarian)
- Exposition of the State of Svishtov District in 1894-1895*, 1895, Dunavsko pechatno druzhestvo, Svishtov. (in Bulgarian)
- Exposition of the State of Svishtov District in 1895-1896*, 1896, Dunavsko pechatno druzhestvo, Svishtov. (in Bulgarian)
- Exposition of the state of Tarnovo District in 1910-1911*, 1911. (in Bulgarian)
- Ivanov, M 2005, 'Modernization of the Periphery: Bulgaria in the Mirror of

³⁷ Родина, I, 26, 20 октомври 1911, с. 1.

Alexander Gerschenk's', *Razum*, vol. 2, no. 3-4, pp. 202-216. (in Bulgarian)

Ivanov, M 2010, *Network Capitalism. Bulgarian Commercial Bank and its Related Companies 1890-1914*, IK Gutenberg, Sofia. (in Bulgarian)

Karadzhev, St 1896, 'Savings companies in Bulgaria', *Spisanie na balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, vol. 1, no. 3, pp.153-169. (in Bulgarian)

Konstantinov, N 1910, 'The Lending', *Spisanie na balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, vol.14, no. 3-4, pp. 161-182. (in Bulgarian)

Kyoseva, N 2000, *History of monetary crises in Bulgaria 1879-1912*, Izdatelstvo UNSS, Sofia. (in Bulgarian)

Lyapchev, A 1898-1899, 'Companies from a legal and economic point of view', *Spisanie na balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, vol. 3, no. 3-4, pp. 102-136. (in Bulgarian)

Marinova, M 2016, 'To the Question of Change in the Danube River and the Growing Cities in the Foreign Trade of Bulgaria (1878-1912)', *Notifications of the Center for Economic Historical Research 'Town Economy on the Bulgarian Land'*, Varna, pp. 365-386. (in Bulgarian)

Nikolova, Y 2008, *Dostoino est. Svishtov in the 19th Century and the First Decade of the Twentieth Century. People-Events-Facts*. 2nd edn, Ivrai, Sofia. (in Bulgarian)

Papazova, M 2010, 'On the lines of one of the first private banks in the country - Banka Girdap - Rousse', *Almanah za istoriyata na Ruse*, vol.10, pp. 154-195.

Payakov, L 1889, 'Economic Chronicle', *Promishlenost*, vol. 2, no. 11-12, pp. 1228-1230. (in Bulgarian)

Pranchov, St 1889, 'Economic Situation of Bulgaria in 1889', *Promishlenost*, vol.2, no. 8-9, pp. 748-761. (in Bulgarian)

Report of the Review Commission of the Svishtov Savings Joint Stock Company 'Danube', 1903, Pechatnitsa P.A. Slavkov, Svishtov. (in Bulgarian)

Report of the 1st Savings Joint Stock Company for 1896, 1897, Pechatnitsa P. A. Slavkov, Svishtov. (in Bulgarian)

Report of the 1st Savings Joint Stock Company for 1898, 1899, Pechatnitsa P. A. Slavkov, Svishtov. (in Bulgarian)

Report of the Svishtov savings society 'Danube' for 1898, 1899, Pechatnitsa P. A. Slavkov, Svishtov. (in Bulgarian)

Report of the 1st Svishtov Joint-Stock Savings Company for 1900, 1901, Pechatnitsa P. A. Slavkov, Svishtov. (in Bulgarian)

Report of the 1st Svishtov Joint Stock Company for 1902, 1903, Pechatnitsa P. A. Slavkov, Svishtov. (in Bulgarian)

Report of the 1st Svishtov Joint Stock Company in liquidation for 1903, 1904,
Pechatnitsa P. A. Slavkov, Svishtov. (in Bulgarian)
Roussev, I 2015, *The Commercial Modernity of the Bulgarian Revival as Culture and Practice. Research and Sources*, Rovita, Veliko Tarnovo. (in Bulgarian)

Correspondence address:

Margarita Marinova – Associate professor, PhD
International Business School – Botevgrad
14, Gurko Str., 2140, Botevgrad
Tel: (+ 359) 887 506487
E-mail: mar_stemar@abv.bg